

KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA V TRANZICIJI

Teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve

POVZETEK

Raziskava o tipih slovenskih kmečkih družin je potrdila domnevo, da se tako kot vse spreminjajo tudi kmečke družine. Ene hitreje, druge počasneje. Med preučevanimi 780 kmečkimi družinami sta tipa vitalne demokratične (37,3%) in vitalne tradicionalne družine (36,8%) tako rekoč enako zastopana, tip propadajoče tradicionalne družine pa je nekoliko manj obsežen (25,5%), vendar dovolj, da lahko v bližnji prihodnosti v Sloveniji pričakujemo opustitev kmetovanja na vsaki četrti družinski kmetiji. Med tremi tipi kmečkih družin sta si najbolj podobna tipa vitalne demokratične in vitalne tradicionalne družine. Medtem ko ju druži njuna "vitalnost", pa ju ločujeta "demokratičnost" oz. "tradicionalnost", odvisna od tega, kdo v družini odloča o zadevah družine/gospodinjstva in kmečkega gospodarstva, pa tudi od tega, kdo opravlja zadeve, vezane na družino in kmetijo, v organih lokalne samouprave in v kmetijski zadrugi. V vitalnih demokratičnih družinah o skupnih zadevah praviloma odločata mož in žena skupno, oziroma se v procese odločanja vključujejo vsi družinski člani. Enako velja za opravke zunaj doma. V vitalnih tradicionalnih družinah pa gospodar/mož praviloma odloča o skupnih zadevah, hkrati pa sam opravi vse potrebno na občini/v krajevni skupnosti in v kmetijski zadrugi. Glede na to, da so bili analizirani podatki zbrani v začetku 1991. leta, gre spreminjanje slovenske kmečke družine v prvi vrsti pripisati predvsem globalnim družbenim in ekonomskim spremembam, ki se kažejo v zmanjševanju prepada med mestom in podeželjem, v manjši meri pa vstopu Slovenije v tranzicijsko obdobje.

Ključne besede: kmetica, kmečka družina, tipologija, metoda voditeljev, tranzicija, Slovenija.

1. Uvod

Prva asociacija na besedo "tranzicija" je obdobje prehoda iz enostranskega v večstranskega politični sistem in iz plansko-tržnega v tržno gospodarstvo. Gre za obdobje političnega, gospodarskega in družbenega prestrukturiranja, ki zadeva vse ravni družbene

* Ana Barbič, dr. sociologije, redna profesorica v pokoju na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani.

organiziranosti, vse družbene skupine in vse posameznike/ posameznice nekdanjih socialističnih držav. Praviloma so tranzicijski procesi tem bolj dramatični, čim bolj ortodoksen in zaprt je bil politični/ gospodarski sistem države nekdanjega socialističnega tabora. Kot vsako, ima tudi to pravilo izjeme, odvisno od konkretnih političnih garnitur v posameznih tranzicijskih državah. Kljub kratkotrajnosti kakršnihkoli ekstremnih politik pa njihova prisotnost vsaj za krajši čas ohromi / zavre vsebino in hitrost tranzicijskih procesov, kar posebej prizadene področja in skupine, ki se najtežje prilagajajo spremenjenim gospodarskim razmeram. Mednje nesporno sodita kmetijstvo in kmečko prebivalstvo.

Druga asociacija na besedo "tranzicija" pa zadeva kakršnekoli posebej zaznavne spremembe/ dogajanja znotraj določenega področja (kmetijstva) ali družbene skupine (kmetica, kmečka družina) ne glede na to, ali spremembe povzročajo zunanji ali notranji dejavniki ali oboji.

Spreminjanje kmečke družine in položaja kmetice v njenem okviru v tem prispevku dokazujemo po dveh poteh: prvič, nanj opozarjamo s kratkim pregledom osrednjih tem ruralne sociologije od njenih začetkov do danes; in drugič, s predstavitvijo empiričnih podatkov o tipih kmečkih družin v Sloveniji, v prvi vrsti določenih z vzorcem odločanja o družinskih zadevah in o zadevah kmečkega gospodarstva. Na koncu dodajamo še razmišljanje o (neizkoriščenih) priložnostih v tranzicijskem obdobju.

2. Kmetica in kmečka družina zasebno in javno

Razmišljanje o kmečki družini in o položaju kmetice v njenem okviru je nujno umestiti v odnos med javnim in zasebnim. Predvsem za družino velja, da je bila skozi vso zgodovino del javnosti: politične, gospodarske, kulturne. Družina je torej že od nekdaj imela lastnosti javne inštitucije. Družbena in politična razmerja so se nemalokrat zgledovala po sorodstvenih razmerjih (Flandrin, 1986: 7) tako na globalni kot na lokalni ravni. Kmečke družine oz. njihovi poglavarji so se praviloma uveljavljali na lokalni ravni, na kateri so obvladovali predvsem gospodarska in politična, v manjšem obsegu pa tudi socialna in kulturna razmerja. Ti dve področji sta bili domena šole in cerkve, ob vodilni vlogi slednje. Cerkev kot pomembna družbena avtoriteta pa je določala tudi hierarhijo med spoloma (Jogan, 1990; Jogan, 1986) v korist moških.

Dominaciji kmetov v vaških/podeželskih skupnostih sta v večini evropskih držav do začetka druge svetovne vojne poleg podpore katoliške cerkve botrovali še dve dejstvi. Prvič, kmetijstvo je predstavljalo glavno gospodarsko dejavnost na podeželju (Almas, 1999); in drugič, med podeželjem in mestom ni bilo tesnejših povezav, zaradi česar se je družbeni razvoj in v njegovem okviru emancipacija žensk na podeželju odvijal počasneje kot v urbanih območjih.

Nagel razvoj industrije po 2. svetovni vojni je z velikim povpraševanjem po delovni sili sprožil plaz dnevnih delovnih migracij s podeželja v mesto (Barbič, 1990; Cvjetičanin, 1988; Cvjetičanin et al., 1980; Puljiz, 1977; Krašovec, 1974; Krašovec, 1965) ter spodbudil procese prostorskega in družbenega povezovanja mesta in podeželja (Mlinar,

1979; Barbič, 1983). Ker so se zaradi strukture novih delovnih mest od članov kmečkih družin zaposlovali zunaj kmetijstva predvsem moški, so na številnih mešanih kmetijah odgovornost za kmetovanje prevzele ženske, čeprav je bila le redkim priznana vloga gospodarice (Barbič, 1990).

Kljub napredku, ki se kaže tako na področju teorije in empiričnega raziskovanja družinskih kmetij in vloge posameznih družinskih članov, v prvi vrsti gospodarja/moža in gospodarice/žene v delovanju kmetije kot gospodarskega obrata, kot v prizadevanjih posameznih držav in nevladnih organizacij za enakopravnost kmeta in kmetice, ostajajo odnosi znotraj kmečke družine "črna skrinjica", katere vsebina je zasebna zadeva družine oziroma njenih članov. Vpogled vanjo je v kriznih situacijah dovoljen le pooblaščenim osebam in predstavnikom cerkve, ki si od nekdanj lastijo takšno pravico. Neformalno pa so vendar družinska dogajanja predvsem v majhnih podeželskih skupnostih od nekdanj transparentna in predmet vsakdanjih pogovorov vaščanov ob skupnih opravilih ali ob družabnih priložnostih. Tako se ve, kdo v kateri družini nosi hlače, kaj se kuha, kdo in s kom se prepira in še marsikaj. Prav takšna neformalna transparentnost družinskih odnosov v podeželskih skupnostih pa zagotavlja nekakšen javni nadzor nad družinskimi dogajanja, s čimer vnaša v družino element javnosti ter jo prestavlja iz področja zasebne na področje javne sfere, dostopne znanstvenemu preučevanju in političnemu ukrepanju.

Hkrati s kmečko družino ostaja "nevidna" tudi kmečka ženska, saj sta njeni vlogi matere in gospodinje ne le samoumevni, temveč se smatrata kot neločljivi sestavini vloge kmetice kot delovne moči na kmetiji. Prav nevidnost vlog kmetice v družini in na kmetiji pa prispeva k ohranjanju kmečke družine kot sfere zasebnosti in tradicionalnih družinskih odnosov, opredeljenih z vodilno vogo moža/gospodarja. Čeprav tradicionalnost ni več prevladujoča oblika odnosov v sodobni kmečki družini, pa je dovolj zastopana, da jo je moč opredeliti kot oviro emancipaciji kmečkih žensk.

3. Kmetica in kmečka družina v evropski ruralno-sociološki teoriji

Kmečka družina je predstavljala eno središčnih tem ruralne sociologije kot posebne sociološke veje, ki se je izdvojila iz okvira obče sociologije konec 19. stoletja v ZDA, v Evropi pa po 2. svetovni vojni (Gillette, 1924). Teoretiki so kmečki družini namenjali pozornost predvsem kot pomembni primarni družbeni skupini (Galeski, 1972; Kostić, 1975; Mendras, 1976; Shanin, 1988). V povezavi s temeljno gospodarsko dejavnostjo kmečke družine so izpostavljali njene posebnosti (večje število članov kot vir delovnih moči na kmetiji, delitev dela med spoloma in med generacijami, sezonsko ali stalno najemanje delavcev (poslov) tako za pomoč ali celo vodenje kmečkega gospodarstva kot za gospodinjstva dela. Slednje ni bilo le značilnost kmečkih, temveč tudi obrtniških in drugih družin, ki so se ukvarjale z družinskim podjetništvom (Sieder, 1998).

Čeprav kmečka družina in kmečko gospodinjstvo še vedno ostajata predmet ruralnosociološkega in agrarnoekonomskega proučevanja (Vartdal, Almas, Blekesaune, 1997; Kovačič, 1996; Barbič, 1990; Barbič 1989; First-Dilić, 1981), pa se v zadnjih

desetletjih teoretična in empirična pozornost namenja na eni strani kmečki ženski (FAO, 1983, 1997; O'Hara, 1998; Haugen, 1998; Sociologia Ruralis, 1998), na drugi strani pa kmetici in kmečkemu gospodinjstvu kot družinskemu podjetju (Potter in Lobley, 1992; Gasson 1988; Gasson and Errington, 1993, Blekesaune, 1997, Udovč, 1998).

Novejša dela (Whatmore, 1991; Haugen, 1998), ki obravnavajo kmečko žensko, ne navezujejo njene vloge le na družino, temveč predvsem na kmetijo kot družinsko podjetje, ki ga uspešno upravljajo ženske, dostikrat brez sodelovanja moža oz. partnerja.

“Kmečko delo je vsaj v nekaterih vidikih fizično zahtevno kljub temu, da se je prek mehanizacije ta zahtevnost občutno zmanjšala. Danes je za vodenje kmetije vse večja potreba po upravljalških in tehnoloških spretnostih. Splošno prepričanje o naravni nadarjenosti moških in nezmožnosti žensk so ovrgle ženske, ki uspešno vodijo kmetijo in delajo s kmetijskimi stroji” (Haugen, 1998:131).

Kmečke in druge ženske na podeželju so se še posebej izkazale tudi v uvajanju in izvajanju dopolnilnih dejavnosti v okviru domačega gospodinjstva in lokalne podeželske skupnosti, kar posebej spodbujata Evropska unija (razvojni projekt LEADER I in LEADER II) in FAO - Evropska komisija za kmetijstvo (FAO, 1983). Slednja je v 90-ih spodbudila vlogo kmečkih/podeželskih žensk in družin v ruralnem razvoju (FAO, 1997; FAO, 1998) prek oblikovanja nacionalnih načrtov ukrepov in aktivnosti za vključitev podeželskih žensk v razvoj (Verbole, Mele-Petrič, 1998; Rus, Rupena-Osolnik, 1991).

O tem, kakšna vloga gre ženskam bodisi v pridelavi biotehnološkega bodisi organskega živeža, še ni opaznih raziskav. Sociologi, ki se ukvarjajo z družbenimi dejavniki vse bolj razširjenih in hkrati vse bolj kontroverznih biotehnologij v pridelavi/predelavi živeža, kot tudi tisti, ki preučujejo pogoje in rezultate organskega pridelovanja, se še niso prebili do vprašanja o povezavi med spolom pridelovalca in (ne)sprejemljivostjo gensko spremenjenih organizmov v pridelavi živeža ter o (ne)podpiranju organskega pridelovanja. Pričakovati je, da je/bo podpiranje ene ali druge pridelave oz. njuno promoviranje tesno povezano s spolom osebe, ki vodi kmetijo.

Tako ruralna sociologija kot agrarna ekonomika sta doslej namenjali pozornost predvsem kmečkemu gospodarstvu in člane kmečke družine upoštevali v prvi vrsti kot delovne moči na kmetiji, vire njihovih dohodkov pa kot kriterij razlikovanja kmetij na čiste, mešane in dopolnilne kmetije (Krašovec, 1982; Kovačič, 1986; Barbič, 1990; Cvjetičanin, V. in sodelavci, 1980; Gasson, 1986). Kmečko družino obe stroki praviloma obravnavata le kot nepogrešljivo sestavino družinske kmetije, ki poleg delovnih moči za kmečko gospodarstvo opredeljuje lastništvo in zagotavlja nasledstvo (Potter, Lobley, 1992; Blanc, Perrier-Cornet, 1993). O drugih, predvsem o neproizvodnih vidikih življenja kmečke družine in njenih članov je bilo z redkimi izjemami (Černič Istenič, 2000) opravljenih izredno malo ruralno-socioloških raziskav. Kmetje so se praviloma pojavljali le kot ena od družbenih skupin v raziskavah slojevske strukture konkretnih družb, v raziskavah o prostem času, o ženskah ter o družini in njeni transformaciji.

Očitno gre za vse večjo pestrost tem, ki jih (mora) ruralna sociologija preučiti, soočiti in povezati, da bi opredelila sodobna dogajanja v okviru kmečkega gospodarstva, kmečke

družine in njenih posameznih članov. Med slednjimi ne gre namenjati posebne pozornosti le kmečkim ženskam, temveč tudi otrokom in starejšim družinskim članom. Prav vsi so izpostavljeni novim situacijam, novim opcijam in izzivom, pa naj si to želijo ali ne. Enako velja za kmečko gospodarstvo, katerega uspešnost in učinkovitost je na eni strani odvisna od kmetije in od družine oz. gospodinjstva, ki na njej živi in dela, na drugi strani pa od številnih zunanjih dejavnikov in dogajanj, ki jih morata kmet in kmetica upoštevati oz. se jim prilagajati.

4. Sodobna družbeno-ekonomska dogajanja, ki odločilno vplivajo na družinsko kmetovanje, kmetijo in kmečko družino

Konec 70-ih, v 80-ih in 90-ih letih dvajsetega stoletja je več procesov sprožilo dramatične spremembe v družinskem kmetovanju. Gre za procese, vezane na samo kmetijstvo, pa tudi za nekatere splošne družbene procese, ki sta jim izpostavljena tako kmetijstvo kot kmečko prebivalstvo.

Znotraj kmetijstva velja opozoriti predvsem na naslednje spremembe:

- Gibanje v smeri lastnik-kmet (Harrison, Tranter, 1989). Zaradi tehnološkega razvoja kmetijo lahko poklicno obdeluje en sam človek in to je navadno lastnik (Almas, Haugen, 1991).
- Usmeritev v dodajanje vrednosti primarni kmetijski produkciji z razvijanjem dopolnilnih dejavnosti (FAO, 1983; Gasson, 1986; Ibbery; Stigl, 1991; Morgan, Blunden, Greenwood, 1993), med katerimi se je najbolj uveljavil kmečki turizem (Petrin, 1995; Barbič, Kulovec, 1995).
- Izstop (kmečkih) žensk iz anonimnosti z ekonomskim osamosvajanjem in s povezovanjem v nevladne organizacije (Leinert Novosel, 1990; Azmon, Izraeli, 1993; Cigale, Turk, Trbižan, Vidmar, Železnik, 1997; Gasson, 1986; Symes, 1991; Van der Plas, Fonte, 1994; Whatmore, Marsden, Lowe, 1994a in 1994b).

Spremembe zunaj kmetijstva, ki vplivajo na kmetico, kmečko družino in kmečko gospodarstvo, pa so: gospodarska globalizacija, zmanjšanje zaposlitvenih možnosti, posebej še za nižje kvalificirano kmečko/podeželsko prebivalstvo, priseljevanje nekmečkega prebivalstva na podeželje in ekološka gibanja, ki na eni strani opozarjajo na prednosti življenja na deželi, na drugi strani pa na ranljivost naravnega okolja in na potrebo po njegovem varovanju (Goodman, Redclift, 1991; Barbič, 1991; Barbič, 1993a; Verbole, 1995).

Ekonomske globalizacijske procese se družinskim kmetijam niso izognili. V pogojih vse večje svetovne konkurence na področju trgovanja s kmetijskimi pridelki številne, zlasti manjše kmetije iščejo poti za preživetje v takimenovani nišni proizvodnji (ekološka pridelava za lokalne trge, domača pridelava kot vložek v dopolnilne dejavnosti na kmetiji, npr. kmečki turizem) in v storitvah za javno dobro, ki jih plačuje država (skrb za stare, plačila države za vzdrževanje kulturne krajine). Predvsem pa postaja

družinsko kmetovanje vse bolj odvisno od državnih subvencij, ki pa so prevelik strošek celo za države Evropske unije.

Posledice globalnih in nacionalnih družbeno-ekonomskih procesov na družinsko kmetovanje in kmečko prebivalstvo so v tranzicijskih državah še bolj dramatične kot v državah s tradicijo tržnega gospodarstva in demokratične politične ureditve. Celo v tistih tranzicijskih državah, ki v obdobju socializma niso opustile družinskega kmetovanja, se je to na prehodu v tržno gospodarstvo znašlo v položaju, ki mu samo ni kos. Samo ustrezna kmetijska politika, pravičen in transparenten sistem državnih podpor ter velika mera samoiniciativnosti in iznajdljivosti kmečkega prebivalstva lahko zagotovijo preživetje kmečkih družin, ki so tako za nacionalna gospodarstva kot za nacionalno identiteto izredno pomembna družbena skupina.

V težnji po višji kakovosti življenja, ki poleg ekonomske varnosti vključuje tudi dostopnost do storitev, ki jih izvajajo izobraževalne, zdravstvene, socialno-varstvene, kulturne in športne ustanove, kot tudi možnosti za sodelovanje v procesih odločanja ter možnosti za vključevanje v različne organizacije in društva, se kmečko/podeželsko prebivalstvo vse bolj zaveda svojega marginalnega položaja v družbi ter si prizadeva za aktivno vključevanje vanjo (Mernagh, Commins, 1997). Domnevamo, da kmečke družine tovrstne probleme doživljajo in rešujejo na različne načine, zato je identificiranje oblik/tipov slovenskih kmečkih družin bistvenega pomena tako za ruralno-sociološko teorijo kot tudi za oblikovanje razvojnih politik, ki bodo najbolj ustrezale posameznim družinskim tipom.

5. Tipologija slovenskih kmečkih družin

V raziskovalnem projektu "Tipologija kmečkih družin v Sloveniji" smo hkrati upoštevali značilnosti kmetije/kmečkega gospodarstva, lastnosti kmečke družine/gospodinjstva ter vlogo žensk v kmečki družini in na kmetiji. Preverili smo naslednji hipotezi:

- H1: kmečka družina v Sloveniji ni enotna kategorija, temveč obstaja več tipov kmečkih družin;
- H2: tipe kmečkih družin določajo obeležja družine/gospodinjstva, gospodarja/moža in gospodarice/žene, kmečkega gospodarstva in naselja bivanja.

Tipologija kmečkih družin v Sloveniji je bila opravljena na podatkih empirične raziskave o 780 kmečkih družinah v Sloveniji iz 1991. leta. Številne ugotovitve, objavljene v ustreznem raziskovalnem poročilu (Barbič, 1993b), so opozorile na razlike med kmečkimi družinami, pa naj gre za (samo)obnavljanje kmečkega sloja, za ekonomsko varnost kmetov, za njihovo vključenost v procese odločanja v družini in na kmetiji ter v lokalni skupnosti, za družbeno infrastrukturo podeželja ali za probleme kmečkih fantov, ki ne morejo dobiti žene in si ustvariti družine. Ugotovljene opisne razlike med kmečkimi družinami so utemeljile potrebo po njihovi poglobljeni analizi.

Tipologija kmečkih družin je bila opravljena z metodo voditeljev, ki je primerna za analizo večjega števila enot.¹ Za pojasnitev razlik med z metodo voditeljev ugotovljenimi skupinami/tipi kmečkih družin je bila uporabljena kanonična diskriminantna statistična metoda (Klecka, 1980; cit. po Černič Istenič, 1998).²

5.1. Trije tipi kmečkih družin v Sloveniji

Računalniška obdelava podatkov o 29 obeležjih kmečke družine, gospodarjev/mož in gospodaric/žena ter kmečkih gospodarstev z uporabo metode voditeljev je identificirala tri skupine/tipe kmečkih družin v Sloveniji, ki smo jih poimenovali:

- vitalno demokratično kmečko družino (tip 1);
- propadajočo tradicionalno kmečko družino (tip 2);
- vitalno tradicionalno kmečko družino (tip 3).

Med preučevanimi 780 družinami sta tip vitalne demokratične družine (37,7%) in tip vitalne tradicionalne družine (36,8%) takorekoč enako zastopana, tip propadajoče tradicionalne družine pa je sicer nekoliko manj obsežen, vendar še vedno zajema kar četrtino (25,5%) vseh preučevanih družin (Preglednica 1).

Pomeni, da je v prihodnosti pričakovati opustitev kmetovanja na vsaki četrti slovenski kmetiji. To sicer ne pomeni nujno opustitve kmetijske rabe/obdelovanja kmetijskih zemljišč, saj je ta možno prodati ali dati v najem. Nesporno pa razmeroma velik delež propadajočih tradicionalnih kmetij nakazuje zmanjševanje števila družinskih kmetij v Sloveniji, na kar opozarja tudi podatek, po katerem se je število družinskih kmetij v Sloveniji od leta 1991 (112.000 kmetij) do leta 1997 (91.000 kmetij) zmanjšalo za skoraj petino (18,75%). Hkrati pa podatek o povečanju obsega kmetijskih zemljišč na kmetijo med letom 1991 (4,1 ha) in letom 1997 (4,8 ha) kaže na to, da so vsaj del kmetijskih zemljišč propadajočih ali že propadlih kmetij prevzele druge kmetije (European Union, 1998: 3)

Preglednica 1

Tipi kmečkih družin glede na izbrana obeležja gospodarja/moža in gospodarice/žene, družine oz. gospodinjstva in kmečkega gospodarstva (metoda voditeljev)

rang	voditelj*	1 vitalna demokratska družina	2 propadajoča tradicionalna družina	3 vitalna tradicionalna družina
1-2	število članov gospodinjstva	0,10	-1,02	0,60
1-2	generacijska struktura članov gospodinjstva	0,12	-1,02	0,58
3	kdo odloča o vzgoji otrok	0,29	-0,93	0,35
4	število generacij v skupnem gospodinjstvu	0,10	-0,87	0,49
5	kdo hodi na roditeljske sestanke	0,28	-0,79	0,27
6	kdo odloča o nakupu semen, sadik	0,68	-0,25	-0,52
7-8	kdo odloča o nakupu kmetijskih strojev	0,67	-0,43	-0,39
7-8	kdo odloča o gradnji adaptaciji gosp. poslopja	0,67	-0,32	-0,47
9	kdo odloča o nakupu živine	0,64	-0,37	-0,40
10	kdo odloča o gradnji/adaptaciji hiše	0,63	-0,32	-0,42
11	glavni vir dohodka gospodarice/žene	0,13	-0,53	0,23
12	kdo odloča o investicijah v gospodinjstvo	0,52	-0,38	-0,27
13-14	vključenost otrok v poklicne/srednje šole	0,32	-0,49	0,01
13-14	glavni vir dohodka gospodarja/moža	0,11	-0,49	-0,23
15-16	vključenost predšolskih otrok v vrtec	-0,15	-0,45	0,47
15-16	kdo odloča o varčevanju	0,45	-0,35	-0,21
17	opremljenost gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje	0,09	-0,42	0,19
18	kdo hodi po opravkih na občino/KS	0,41	-0,26	-0,24
19	kdo hodi po opravkih na kmetijsko zadrugo	0,39	-0,25	-0,23
20	tip kmetije glede na zaposlenost članov jedra kmečke družine	0,05	-0,32	-0,18
21	vključenost otrok v višje/visoke šole	0,34	-0,14	-0,25
22	ocena opremljenosti kmetije s kmet. stroji	-0,07	-0,24	0,24
23	obseg obdelovalnih zemljišč	-0,03	-0,18	0,15
24	starost gospodarice/žene	0,17	-0,16	-0,06
25	lastništvo kmetije	0,17	-0,01	-0,17
26	dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	-0,04	-0,16	0,15
27	obseg kmetijskih zemljišč v lasti/najemu	0,01	-0,14	0,09
28	nasledstvo	0,05	-0,11	0,02
29	starost gospodarja/moža	0,02	-0,06	0,02
	N (780)	(294)	(199)	(287)
	% (100,0)	37,7	25,5	36,8
	radius	9,295	7,972	16,963

* Voditelji so določeni na osnovi standardiziranih podatkov. Primer: vrednost voditelja 1,100.000 pomeni, da imajo enote v tej skupini v povprečju 1,1 standardnega odklona višje povprečje od povprečja vseh enot.

Tip propadajoče tradicionalne kmečke družine je najbolj izrazito določen in to z negativnimi vrednostmi na vseh 29 spremenljivkah (voditeljih) (Preglednica 1). Ta tip označuje majhno število članov gospodinjstva praviloma ene generacije. Če imajo otroke, o njihovi vzgoji odloča kdorkoli oz. vsi ali gospodar/mož. Pri tem naj opozorimo, da primer, ko o vzgoji otrok odloča kdorkoli oz. vsi, v praksi pomeni, da ne odloča nihče in so otroci bolj ali manj prepuščeni sami sebi. Podobno je z udeleževanjem na roditeljskih sestankih! Če imajo te družine predšolske otroke, ti praviloma ne obiskujejo vrtca, otroci med 15. in 19. letom pa ne poklicnih ali srednjih šol. Med gospodaricami/ženami in gospodarji/možmi prevladujejo takšni, ki so brez lastnih dohodkov ali prejema pokojnino. Če pa še kmetujejo, niso pokojninsko zavarovani kot kmetje. Gospodinjstva so skromno opremljena s predmeti trajne potrošnje, o nakupih/investicijah pa praviloma odloča gospodar/mož.

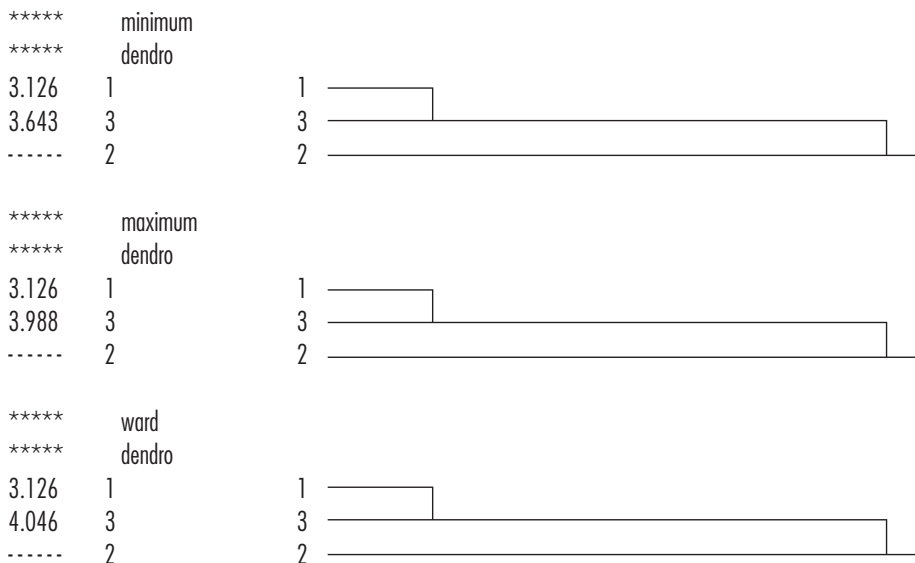
Tip vitalne tradicionalne kmečke družine opredeljuje večje število članov, ki pripadajo več generacijam vključno z generacijo starih staršev. Predšolski otroci praviloma obiskujejo otroški vrtec, o vzgoji otrok in o tem, kdo bo šel na roditeljski sestanek, pa se dogovorita mož in žena. Vsaj del gospodaric/žena ima lastne dohodke. Kmetija je dobro opremljena s kmetijskimi stroji. Našeta obeležja govorijo v prid vitalnosti tega tipa kmečke družine. Na njeno tradicionalnost pa opozarjajo obeležja, ki zadevajo nizko vključenost oz. ne vključenost otrok ustrezne starosti v višje/visoke šole, vsa obeležja, ki zadevajo odločanje o zadevah kmečkega gospodarstva in gospodinjstva (nakup semen/sadik, gradnja/adaptacija gospodarskega poslopja ali hiše, nakup živine, nakup strojev, investicije v gospodinjstvo in varčevanje), ter obeležja, ki kažejo na to, kdo praviloma hodi po opravkih bodisi na občino/krajevno skupnost bodisi v kmetijsko zadrugo. Odločanje in opravi zunaj doma so v večini vitalnih tradicionalnih kmečkih družin domena gospodarjev/mož. Velik radius opozarja na pestrost družin v tej skupini. Verjetno se ta deli ali se bo v bližnji prihodnosti razdelila na več podskupin.

Tip vitalne demokratične kmečke družine določajo v prvi vrsti obeležja, vezana na odločanje tako o zadevah kmečkega gospodarstva kot o zadevah gospodinjstva (nakup semen/sadik, nakup kmetijskih strojev, gradnja/adaptacija gospodarskega poslopja, nakup živine, gradnja/adaptacija hiše, investicije v gospodinjstvo in varčevanje) ter obeležja, ki kažejo na to, kdo od članov družine praviloma hodi po opravkih bodisi na občino/krajevno skupnost bodisi v kmetijsko zadrugo. Odločitve v tem tipu družine največkrat sprejemata mož in žena skupaj ali se o njih dogovorijo vsi družinski člani. Podobno se družinski člani obnašajo tudi v primeru, ko določijo, kdo bo stopil po opravkih na občino/krajevno skupnost ali v kmetijsko zadrugo. Tudi udeleževanje na roditeljskih sestankih in odločanje o vzgoji otrok je zadeva dogovora med možem in ženo ali vsemi družinskimi člani. Za ta tip družine je značilna tudi največja vključenost otrok v poklicne/srednje in višje/visoke šole.

Kljub dejstvu, da se preučevane kmečke družine združujejo v tri, med seboj bistveno različne skupine/tipe, pa podatki (Slika 1) kažejo, da obstaja določena mera podobnosti med vitalno tradicionalno in vitalno demokratično družino, hkrati pa gre za bistveno drugačnost tipa propadajoče tradicionalne družine. Tip vitalne tradicionalne in tip vitalne demokratične kmečke družine družni socialna vitalnost kmečke družine, opredeljena z

večjim številom članov, pestro generacijsko strukturo, pa tudi z dobro opremljenostjo gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje. Prav ta obeležja pa hkrati ločujejo oba vitalna tipa kmečkih družin od tipa propadajočih tradicionalnih kmečkih družin.

Slika 1
Drevesa voditeljev

Poimenovanje treh tipov skupin: 1 - tip vitalne demokratične kmečke družine, 2 - tip propadajoče tradicionalne kmečke družine, 3 - tip vitalne tradicionalne kmečke družine.

Grafična razvrstitev voditeljev (po treh metodah) v tri skupine kaže, da sta si podobni prva (vitalne demokratične kmečke družine) in tretja skupina (vitalne tradicionalne kmečke družine).

5.2. Lastnosti, ki razločujejo vitalno demokratično in vitalno tradicionalno družino

Kljub podobnosti med obema vitalnima tipoma kmečkih družin (Preglednica 2) se oba razlikujeta na štirih področjih delovanja in sicer:

- Na področju odločanja o zadevah kmečkega gospodarstva in gospodinjstva v tradicionalnih družinah vloga tistega, ki sprejema odločitve, praviloma pripada gospodarju/možu, v demokratičnih družinah pa odločitve sprejemata bodisi mož in žena skupaj bodisi vsi člani družine. Če vsi družinski člani ne sprejemajo odločitev, pa vsaj sodelujejo v procesih odločanja.

- b) Z izjemo udeleževanja na roditeljskih sestankih (med obema skupinama ni razlik v tem, kdo običajno hodi na roditeljske sestanke - v obeh primerih so to žene/matere) se oba tipa vitalnih družin razlikujeta tudi po tem, kateri član družine običajno opravlja zadeve na občini/krajevni skupnosti in v kmetijski zdruzi. V tradicionalni družini je to praviloma gospodar/mož, v demokratični pa tovrstne opravke opravlja bodisi mož bodisi žena ali kak drug član gospodinjstva, če se tako dogovorijo.
- c) Vitalno demokratično družino pomembno soopredeljuje vključenost otrok ustrezne starosti v poklicne/srednje ter višje/visoke šole, vitalno tradicionalno pa vključenost predšolskih otrok v vrtce. Ker slednje obeležje nima pomembne vloge v opredelitvi vitalno-demokratičnega tipa kmečke družine, domnevamo, da je pošiljanje predšolskih otrok v vrtce v tradicionalnih vitalnih družinah pripisati bližini vrtcev, kot bomo videli pozneje.
- d) Medtem ko vitalno tradicionalno družino pomembno sodoloča večje število članov ter njihova pestra starostna in generacijska struktura, pa ta obeležja niso pomembna za opredeljevanje vitalne demokratične družine.

Oba tipa vitalnih kmečkih družin sta v slovenskem prostoru približno enako zastopana in seveda tudi enako legitimna. Ker pa je "tradicionalnost" vezana predvsem na pravico gospodarja/moža, da odloča ne le o zadevah s področij svojega dela (praviloma je to kmečko gospodarstvo in kmetovanje), temveč tudi o področjih, ki jih vodijo gospodarice/žene (gospodinjstvo, nekatera kmečka opravila) ter na njegovo pravico, da zastopa družino in kmetijo navzven (opravki na občini/krajevni skupnosti in v kmetijski zdruzi), je pričakovati postopno "demokratizacijo" tudi tradicionalnih družin, saj se bo sicer tudi v prihodnje malo deklet pripravljenih poročiti na kmetijo (Barbič, 1992).

V zvezi z nujnostjo demokratizacije odnosov v kmečki družini velja posebej opozoriti na dejstvo, da brez kmečke ženske ni kmečke družine, brez kmečke družine pa ne družinske kmetije. Najmanj, na kar bodo morale pristati tradicionalne kmečke družine, bo prepustitev odločanja o zadevah znotraj posameznih področij življenja in dela tistemu članu/članici družine, ki določeno področje vodi in opravlja tudi večino potrebnega dela. Dodatno k temu pa bodo tradicionalne kmečke družine morale ženskam omogočiti izstop iz zaprtosti v družinski krog in kmečko dvorišče vsaj s tem, da bodo šle tudi one po opravkih zunaj doma.

Seveda pa to še ne pomeni, da se bosta oba tipa vitalnih družin približevala. Prav lahko se zgodi, da bo iz dveh sedanjih tipov vitalnih kmečkih družin nastalo večje število manjših skupin/tipov, ki bodo znotraj skupine/tipa zelo podobni/homogeni, medtem ko se bodo skupine/tipi med seboj zelo razlikovali.

Preglednica 2

Tip vitalne demokratične in tip vitalne tradicionalne kmečke družine glede na razlike v vrednostih voditeljev izbranih obeležij gospodarja/moža, gospodarice/žene, družine oz. gospodinjstva in kmečkega gospodarstva (metoda voditeljev)

voditelji	vitalna demokratična družina	vitalna tradicionalna družina	razlike med vrednostmi voditeljev	rang razlik
kdo odloča o nakupu semen/sadik	0,68	-0,52	1,20	1
kdo odloča o gradnji/adapt. gospodarskih poslopij	0,67	-0,47	1,14	2
kdo odloča o nakupu kmet. strojev	0,67	-0,39	1,06	3
kdo odloča o gradnji/adaptaciji hiše	0,63	-0,42	10,5	4
kdo odloča o nakupu živine	0,64	-0,40	1,04	5
kdo odloča o investicijah v gospodinjstvo	0,52	-0,27	0,89	6
kdo odloča o varčevanju	0,45	-0,21	0,66	7
kdo hodi po opravkih na občino, KS	0,41	-0,24	0,65	8
vključenost otrok v vrtec	-0,15	0,47	0,62	9-10
kdo hodi po opravkih na KZ	0,39	-0,23	0,62	9-10
vključenost otrok v višje/visoke šole	0,34	-0,25	0,59	11
število članov gospodinjstva	0,10	0,60	0,50	12
starostna struktura članov gospodinjstva	0,12	0,58	0,46	13
število generacij v skupnem gospodinjstvu	0,10	0,49	0,39	14
vir dohodka gospodarice/žene	0,13	0,23	0,36	15
lastništvo kmetije	0,17	-0,17	0,34	16-17
vir dohodka gospodarja/moža	0,11	-0,23	0,34	16-17
ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	-0,07	0,24	0,31	18-19
vključenost otrok v poklicne/srednje šole	0,32	0,01	0,31	18-19
starost gospodarice/žene	0,17	-0,06	0,23	20
prihodek od prodaje kmetijskih pridelkov	-0,04	0,15	0,19	21
obseg obdelovalnih zemljišč	-0,03	0,15	0,18	22
tip kmetije glede na zapos. članov jedra kmečke družine	0,05	0,18	0,13	23
opremljenost gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje	0,09	0,19	0,10	24
nasledstvo	0,05	0,02	0,03	25
kdo odloča o vzgoji otrok	0,29	0,35	0,06	26
starost gospodarja/moža	0,02	-0,02	0,04	27
obseg kmetijskih zemljišč v lasti/najemu	0,01	0,09	0,08	28
kdo hodi na roditeljske sestanke	0,28	0,27	0,01	29
N	(249)	(287)		

Devetindvajset spremenljivk, izbranih za oblikovanje tipologije kmečkih družin v Sloveniji, zadeva predvsem obeležja kmečke družine/gospodinjstva (20 spremenljivk) in kmečkega gospodarstva (5 spremenljivk), dodatno pa še dve značilnosti gospodarja/moža in gospodarice/žene (4 spremenljivke). Upoštevana obeležja se po vsebini in po

prispevku k določanju treh tipov slovenskih kmečkih družin združujejo in razvrščajo v šest skupin (Preglednica 3).

Preglednica 3

Skupine hierarhično razvrščenih devetindvajset obeležij družine/ gospodinjstva, kmečkega gospodarstva ter gospodarja/moža in gospodarice/žene

družina/ gospodinjstvo	odločanje	predšol. varstvo in šolanje po o.š.	opravki zunaj doma	kmečko gospodarstvo	gospodar/mož; gospodarica/žena
število članov					
generacijska struktura					
	vzgoja otrok				
število generacij					
		roditeljski sestanki			
	nakup semen, sadik				
	nakup kmet. strojev				
	gradnja/adapt. gospodar. poslopja				
	nakup živine				
	gradnja/adapt. hiše				
					vir dohodka žene
	investicije v gospodinj.				
		vklučenost otrok v poklicne šole			
					vir dohodka moža
		vkluč. otrok v vrtec			
	varčevanje				
oprem. s predmeti trajne potrošnje					
			opravki na občini, KS		
			opravki v KZ		
				tip kmetije	
	vklučenost otrok v višje, visoke šole				
				ocena opremljenosti s kmet. stroji	
				obseg obdel. zemljišč	
					starost žene
				lastništvo kmetije	
				dohodek od prodaje kmet. proizvodov	
				obseg kmet. zemljišč	
				nasledstvo	
					starost moža

Kar 22 od 29 upoštevanih obeležij, izbranih za ugotavljanje tipov kmečke družine, zadeva družino oz. gospodinjstvo ter gospodarja/moža in gospodarico/ženo. Po njihovem prispevku k določitvi tipov kmečkih družin pa je 22 obeležij moč razvrstiti v pet, hierarhično razvrščenih skupin. V opredeljevanju tipov kmečkih družin gre najbolj pomembna vloga sestavu kmečkega gospodinjstva in nosilcem odločanja, bodisi o zadevah družine/gospodinjstva bodisi o zadevah, vezanih na kmečko gospodarstvo. Šele tema dvema skupinama obeležij po prispevku k določitvi tipa kmečke družine sledijo obeležja, ki zadevajo predšolsko varstvo otrok in šolanje otrok po končani osnovni šoli, njim pa obeležja, ki kažejo, kdo od družinskih članov opravlja zadeve, vezane na družino ali kmečko gospodarstvo zunaj doma. Vir dohodka in starost gospodarja/moža in gospodarice/žene so obeležja, ki so precej manj pomembna za opredelitev tipa kmečke družine.

Sedem obeležij kmečkega gospodarstva je za opredelitev tipa kmečke družine manj pomembnih in bi jih veljalo iz družinske tipologije izpustiti ter jih upoštevati med pojasnjevalci tipov kmečkih družin.

5.3. Socialno-geografska, agrarno-ekonomska in demografska obeležja, ki razločujejo tri tipe kmečkih družin

Ob identificiranih tipih slovenskih kmečkih družin se takorekoč samodejno pojavi vprašanje o tem, ali so trije tipi kmečkih družin poleg notranjih dejavnikov/značilnost družine/gospodinjstva, posameznih članov in kmečkega gospodarstva) določeni tudi z zunanjimi dejavniki kot so velikost naselja, v katerem živi kmečka družina, nadmorska lega naselja, predvsem pa oddaljenost naselja od za življenje in delo potrebnih centralnih dejavnosti - od trgovine z živili do javne knjižnice.

Za pojasnitev razlik med tremi tipi kmečkih družin smo izbrali naslednje skupine obeležij:

- socialno-geografska obeležja: velikost in nadmorska lega naselja, v katerem živi kmečka družina, ter njegova oddaljenost od 13 centralnih dejavnosti;
- agrarno-ekonomska obeležja kmečkega gospodarstva: obseg kmetijskih zemljišč, obseg obdelovalnih zemljišč, obseg obdelovalnih zemljišč v najemu, število kosov obdelovalnih zemljišč, lega večine kmetijskih zemljišč, dohodek od prodaje kmetijskih proizvodov ter ocena opremljenosti kmetije s potrebnimi kmetijskimi stroji;
- demografska obeležja: zakonski stan ter starost gospodarja/moža in gospodarice/žene, število članov gospodinjstva ter število generacij v gospodinjstvu.

Rezultati kanonične diskriminantne analize (Preglednica 4) kažejo, da se trije tipi kmečkih družin pomembno razlikujejo v upoštevanih obeležjih (spremenljivkah). K prvi diskriminantni funkciji, ki pojasni kar 93,27% razlik med tipi kmečkih družin, največ prispevajo ena socialno-geografska spremenljivka (velikost naselja) ter dve demografski spremenljivki (število članov gospodinjstva in zakonski stan gospodarice/žene), sledijo pa jim starost gospodarice/žene in gospodarja/moža, število generacij v skupnem gospodinjstvu ter nadmorska lega naselja. Oddaljenost od nekaterih centralnih dejavnosti ima v razlikovanju tipov kmečkih družin manj pomembno vlogo, medtem

ko so agrarno-ekonomska obeležja kmetij takorekoč brez prispevka k razlikovanju med tremi tipi kmečkih družin. Te ugotovitve v grobem potrjujejo tudi korelacije med diskriminantnimi spremenljivkami in kanoničnimi diskriminantnimi funkcijama (Preglednica 5).

Preglednica 4

Vrednosti standardiziranih spremenljivk na dveh kanoničnih diskriminantnih funkcijah (diskriminantni korelacijski koeficienti)

spremenljivke	funkcija 1	funkcija 2
- velikost naselja	0,43	0,14
- nadmorska lega naselja	0,20	0,19
- oddaljenost od sedeža krajevne skupnosti	-0,03	0,08
- oddaljenost od sedeža občine	0,10	-0,19
- oddaljenost od avtobusne postaje	-0,02	0,20
- oddaljenost od trgovine z živili	0,02	-0,22
- oddaljenost od osnovne šole	0,04	-0,01
- oddaljenost od vrta	-0,23	0,52
- oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge	-0,11	0,38
- oddaljenost od najbližjega mesta	-0,03	0,44
- oddaljenost od pošte	0,04	0,14
- oddaljenost od servisa kmetijskih strojev	-0,06	-0,28
- oddaljenost od javne telefonske govorilnice	-0,01	-0,29
- oddaljenost od zdravstvenega doma	0,07	-0,09
- oddaljenost od javne knjižnice	0,09	-0,02
- obseg obdelovalnih zemljišč v najemu	0,07	0,12
- število kosov obdelovalnih zemljišč	0,08	-0,14
- lega večine zemljišč	0,07	0,24
- ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	0,12	-0,21
- zakonski stan gospodarja/moža	0,14	-1,00
- zakonski stan gospodarice/žene	0,56	1,21
- obseg kmetijskih zemljišč	0,10	-0,15
- obseg obdelovalnih zemljišč	0,18	-0,01
- dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	0,01	0,06
- število članov gospodinjstva	0,65	-0,27
- število generacij v gospodinjstvu	0,26	0,20
- starost gospodarja/moža	0,34	0,56
- starost gospodarice/žene	-0,38	-0,33
% pojasnjene variance	93,27	6,73
centroidi treh skupin:		
1- vitalna demokratična	0,187	0,340
2- propadajoča tradicionalna	-1,611	-0,146
3- vitalna tradicionalna	0,925	-0,247

Preglednica 5**Korelacije med diskriminantnimi spremenljivkami in kanoničnima diskriminantnima funkcijama (kanonični korelacijski koeficienti)**

spremenljivke	funkcija 1	funkcija 2
- število članov gospodinjstva	0,82	-0,06
- število generacij v gospodinjstvu	0,63	0,01
- zakonski stan gospodarja/moža	0,30	0,19
- obseg kmetijskih zemljišč	0,09	-0,02
- oddaljenost od servisa kmetijskih strojev	0,02	0,00
- zakonski stan gospodarice/žene	0,37	0,48
- oddaljenost od vrta	-0,01	0,48
- oddaljenost od sedeža kmetijske zadruga	0,01	0,48
- oddaljenost od najbližjega mesta	-0,01	0,41
- oddaljenost od pošte	0,00	0,41
- starost gospodarice/žene	-0,01	0,38
- oddaljenost od zdravstvenega doma	0,02	0,36
- oddaljenost od javne telefonske govorilnice	0,02	0,34
- nadmorska lega naselja	0,03	0,33
- oddaljenost od osnovne šole	-0,00	0,33
- ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	0,18	-0,31
- oddaljenost od sedeža občine	-0,00	0,31
- število kosov obdelovalnih zemljišč	0,06	-0,29
- oddaljenost od javne knjižnice	0,05	0,29
- oddaljenost od avtobusne postaje	-0,05	0,19
- dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	0,11	-0,19
- oddaljenost od sedeža krajevne skupnosti	-0,01	0,16
- obseg obdelovalnih zemljišč	0,12	-0,15
- starost gospodarja/moža	0,01	0,11
- oddaljenost od trgovine z živili	0,02	0,10
- lega večine zemljišč	0,00	-0,07
- velikost naselja	0,05	0,06
- obseg obdelovalnih zemljišč v najemu	0,05	-0,06

Hkratno upoštevanje vseh 28 obeležij (spremenljivk) v kanonični diskriminantni analizi izpostavi le tista obeležja, ki najbolj izrazito opredeljujejo prvo ali drugo kanonično diskriminantno funkcijo. Šele analiza variance, ki izpostavi pomembnost razlik med aritmetičnimi sredinami posameznih spremenljivk v treh tipih kmečkih družin, omogoča vsebinsko interpretacijo pomena posameznih spremenljivk v razločevanju treh tipov kmečkih družin (preglednici 6 in 7).

Preglednica 6

Pomembnost razlik med tremi tipi kmečkih družin glede na izbrana socialno-geografska, agrarno-ekonomska in demografska obeležja tipov kmečkih družin (analiza variance)

spremenljivke	aritmetična sredine spremenljivk v treh skupinah tipih kmečkih družin			sig. >
	vitalna demokratska družina	propadajoča tradicionalna družina	vitalna tradicionalna družina	
- velikost naselja	3,48	3,31	3,47	0,39
- nadmorska lega naselja	2,46	2,23	2,27	0,03
- oddaljenost od sedeža krajevne skupnosti	2,51	2,38	2,30	0,48
- oddaljenost od sedeža občine	11,38	10,25	9,96	0,06
- oddaljenost od avtobusne postaje	1,93	1,92	1,67	0,14
- oddaljenost od trgovine z živili	2,11	1,97	2,03	0,68
- oddaljenost od osnovne šole	3,82	3,36	3,22	0,04
- oddaljenost od vrta	4,76	3,95	3,70	0,002
- oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge	3,75	4,63	4,54	0,002
- oddaljenost od najbližjega mesta	11,13	9,72	9,24	0,008
- oddaljenost od pošte	4,63	3,92	3,80	0,009
- oddaljenost od servisa kmetijskih strojev	11,01	11,30	10,89	0,91
- oddaljenost od javne telefonske govorilnice	4,17	3,47	3,53	0,03
- oddaljenost od zdravstvenega doma	6,22	5,33	5,39	0,02
- oddaljenost od javne knjižnice	7,11	5,96	6,42	0,04
- obseg obdelovalnih zemljišč v najemu	9,44	8,36	10,78	0,36
- število kosov obdelovalnih zemljišč	6,66	6,87	7,88	0,03
- lega večine kmetijskih zemljišč	3,68	3,71	3,73	0,86
- ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	3,22	3,07	3,49	0,000
- obseg kmetijskih zemljišč	137,00	118,17	147,13	0,04
- obseg obdelovalnih zemljišč	60,75	53,77	69,30	0,001
- dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	97,49	83,43	121,15	0,003
- zakonski stan gospodarja/moža	2,76	2,23	2,85	0,000
- zakonski stan gospodarice/žene	2,90	2,28	2,89	0,000
- število članov gospodinjstva	4,99	3,14	5,80	0,000
- število generacij v gospodinjstvu	2,50	1,89	2,75	0,000
- starost gospodarja/moža	46,97	44,57	43,56	0,02
- starost gospodarice/žene	43,56	44,55	46,97	0,02
N	(780)	(294)	(199)	(297)
	100,0 %	37,7	25,5	36,8

V nasprotju s pričakovanjem, da je tradicionalnost bolj zasidrana v kmečkih družinah, ki živijo v višjih legah in so bolj oddaljene od krajev s pomembnimi centralnimi dejavnostmi, v takšnih naseljih prevladuje tip vitalne demokratične družine. Kot možna razlaga te ugotovitve se ponuja misel, da je demokratičnost odločanja tradicionalna lastnost kmečkih družin, ki živijo v višjih in odmaknjenih naseljih in so zaradi tega v večji meri odvisne same od sebe kot druge kmečke družine. K njihovi vitalnosti pa dodatno prispeva relativna bližina kmetijske zadruge. Pravilno bi bilo zapisati “je prispevala bližina kmetijske zadruge”, saj so pred slovensko osamosvojitvijo in v prvih letih po njej - pred reorganizacijo kmetijskega združenstva - prav kmetijske zadruge opravljale dejavnosti, ki so razbremenile posamezna kmečka gospodinjstva (odkup pridelkov, zagotavljanje reprodukcijskega materiala, svetovanje) (Preglednica 7).

Preglednica 7

Spremenljivke, ki pomembno razločujejo tri tipe kmečkih družin in hkrati opredeljujejo posamezen tip kmečke družine (srednje vrednosti razlik med tremi tipi so prikazane v Preglednici 6)

<i>vitalna demokratična družina</i>	<i>propadajoča tradicionalna družina</i>	<i>vitalna tradicionalna družina</i>
<i>najvišja nadmorska lega naselja</i> <i>največja oddaljenost od osnovne šole</i> <i>največja oddaljenost od javne telefonske govorilnice</i> <i>največja oddaljenost od vrta</i> <i>največja oddaljenost od pošte</i> <i>največja oddaljenost od javne knjižnice</i>		<i>najmanjša oddaljenost od vrta</i> <i>najmanjša oddaljenost od mesta</i> <i>najmanjša oddaljenost od pošte</i> <i>najmanjša oddaljenost od javne knjižnice</i>
<i>najmanjša oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge</i>	<i>največja oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge</i>	
		<i>največje število kosov obdelovalnih zemljišč</i> <i>najvišja ocena opremljenosti s kmetijskimi stroji</i> <i>največji obseg kmetijskih zemljišč</i> <i>največji obseg obdelovalnih zemljišč</i> <i>največji dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov</i>
	<i>največ gospodarjev/ mož je samskih/vdovcev</i> <i>največ gospodaric/ žena je samskih/vdov</i>	
	<i>najmanjše število članov gospodinjstva</i> <i>najmanjše število generacij v gospodinjstvu</i>	<i>največje število članov gospodinjstev</i> <i>največje število generacij v gospodinjstvu</i>

Za kmečke družine, opredeljene kot vitalne s tradicionalnimi vzorci odločanja - glavno besedo pri odločitvah ima gospodar, pa velja, da so relativno blizu centralnim

dejavnostim, hkrati pa so to največje kmetije, ki imajo najvišje dohodke od prodaje kmetijskih pridelkov. Njihovo tradicionalnost pa dodatno označujejo tudi velike družine z več generacijami (Preglednica 7).

Propadajoče tradicionalne družine pa med tremi tipi kmečkih družin izstopajo predvsem po najmanjšem številu družinskih članov in generacij v skupnem gospodinjstvu kot tudi po dejstvu, da je med gospodarji/možmi in gospodaricami/ženami največ ovdovelih oz. samskih (Preglednica 7).

5.4. Sklep

Opravljen temeljna ruralno-sociološka raziskava je potrdila obe postavljeni hipotezi. Na eni strani je analiza empiričnih podatkov dokazala, da se kmečke družine v Sloveniji razvrščajo v tri skupine/tipe, od katerih sta tip vitalne demokratične in tip vitalne tradicionalne kmečke družine približno enako obsežna, nekoliko manjši pa je delež družin, ki so opredeljene kot propadajoče tradicionalne družine. Na drugi strani pa opravljena analiza potrjuje tudi hipotezo, po kateri pripadnost določenemu tipu kmečke družine določajo tako obeležja družine/gospodinjstva (od njenega obsega in števila generacij do nosilcev odločanja o zadevah družine/gospodinjstva in kmečkega gospodarstva), kot obeležja gospodarja/moža in gospodarice/žene ter kmečkega gospodarstva. Med upoštevanimi obeležji k določanju tipov kmečkih družin največ prispevajo tista, ki zadevajo nosilce odločanja, njim sledijo demografska obeležja gospodarja/moža in gospodarice/žene, najmanjša vloga pri določanju tipa kmečke družine pa je pripadla obeležjem kmečkega gospodarstva.

Analiza treh tipov kmečkih družin v Sloveniji izpostavlja dve dejstvi: prvič, oba tipa vitalnih kmečkih družin razločuje demokratičnost oz. tradicionalnost procesov odločanja tako o zadevah družine/gospodinjstva kot o zadevah kmečkega gospodarstva, in drugič, tradicionalnost v odločanju ni le značilnost tradicionalne odmirajoče, temveč tudi značilnost vitalne tradicionalne kmečke družine. Ali ti dve ugotovitvi pomenita, da bodo zaenkrat še vitalne tradicionalne kmečke družine, ki se ne bodo odločile za demokratizacijo procesov odločanja na temelju spolne in generacijske enakopravnosti, slej kot prej stopile na pot odmirajočih kmečkih družin? Ali pa obstaja celo verjetnost, da se bodo obdržale še dolgo časa, ker je del slovenske kmečke populacije zavezan tradicionalnim patriarhalnim družinskim odnosom?

Možnosti, da se bodo tradicionalni hierarhični odnosi, v katerih gre glavna beseda lastniku in gospodarju, v slovenski kmečki družini ohranili za daljši čas, so majhne. Če je del kmečkih žena še pripravljen pristajati na podrejen položaj, pa nanj ne bodo pristali mladi, katerih velika večina bodisi pristaja na (fantje) bodisi terja (dekleta) enakopraven ekonomski in socialni položaj partnerjev v okviru kmečke družine. Dekleta se preprosto ne bodo poročila na kmetijo, če njihova pričakovanja ne bodo uresničena. Ustvarjanje in poustvarjanje kmečke družine s poroko pa je bilo, je in bo tudi v prihodnje temeljni pogoj za ohranitev družinskega kmetovanja (O'Hara, 1998: 54).

Kljub temu, da vsaka tipologija predstavlja "nasilje" nad realnostjo, in kljub dejstvu, da empirični podatki, na katerih temelji opravljena tipologija, niso bili zbrani z namenom oblikovanja tipologije kmečkih družin v Sloveniji, dobljeni rezultati predstavljajo solidno osnovo tako za nadaljevanje zastavljenega raziskovalnega dela kot za oblikovanje politike, ki bo na eni strani usmerjena v ohranjanje družinskih kmetij, na drugi strani pa v takšno infrastrukturno opremljanje podeželja, ki bo zmanjševalo razlike med vasjo in mestom, med podeželjem in urbanimi območji ter kmečkemu/podeželskemu prebivalstvu zagotavljalo kakovostno življenje. Ne nazadnje takšno usmeritev terja tudi vključevanje Slovenije v Evropsko unijo, ki v uradnih razpravah o kmetijstvu in ruralni politiki že govori o 'multifunkcionalnosti' in 'multisektorialnosti' (Djurfeldt, 1999). Z usmerjanjem kmečkih družin oz. njihovih posameznih članov v storitvene dejavnosti kot nekmetskih virov dohodkov, se bodo odpirala nova delovna mesta, ki edina lahko zaustavijo praznjenje od centrov odmaknjenih podeželskih območij in vsaj v manjšem obsegu spodbudijo celo priseljevanje.

6. Tipologizacija kot pristop k spoznavanju družinskih kmetij

Kmečka družina in kmečko gospodarstvo sta dve enakovredni sestavini celote, imenovane družinska kmetija. Trditev, da brez kmečke družine ni družinske kmetije zato ni zgolj prijetno zveneče geslo, uporabno za politične/družbene akcije, temveč je hkrati zahteva, da se sociološke značilnosti kmečke družine povezujejo z agrarno-ekonomskimi obeležji kmečkega gospodarstva. Torej je kmečka družina bistveni sodoločevalec družinske kmetije kot kmetijskega obrata v družinski lasti. Celo več, osnovni pogoj za reprodukcijo družinskega kmetovanja je ustvarjanje in poustvarjanje kmečkih družin s poroko (O'Hara, 1998: 54).

Poudarjanje pomena družine v opredeljevanju družinske kmetije pa v nobenem primeru ne pomeni zanemarjanja podjetniškega vidika družinskega kmetijskega obrata. Da bi družinska kmetija lahko obstala in se razvijala, mora delovati kot podjetje, sestavljeno iz kapitala/lastnine, upravljanja in dela. Torej gre pri družinski kmetiji za družinsko podjetje, ki ga Gasson in Errington (1993: 18) opredeljujeta z naslednjimi šestimi elementi:

- lastništvo podjetja je povezano z njegovim vodenjem in upravljanjem in je v rokah gospodarjev;
- gospodarji so sorodstveno povezani ali povezani s poroko;
- člani družine (vključno z gospodarji) zagotavljajo podjetju kapital;
- člani družine vključno z gospodarji opravljajo delo na kmetiji;
- lastništvo podjetja in njegovo upravljanje se prenaša z generacija na generacijo;
- družina živi na kmetiji.

V tej opredelitvi preseneča množinska raba besede 'gospodar'. Gasson in Errington v svoji knjigi tega nikjer ne pojasnita, kar gre razumeti, da je več gospodarjev kmetije kot družinskega podjetja vsaj v Veliki Britaniji samo po sebi razumljivo dejstvo. Pomeni,

da sta gospodarja bodisi mož in žena (povezana s poroko), bodisi roditelj(a) in otrok (otroci), bodisi bratje in sestre ali druge kombinacije sorodnikov. V Sloveniji je v nasprotju s predstavljeno opredelitvijo gospodar/gospodarica praviloma ena oseba, kar pa ne izključuje možnosti dveh ali več gospodarjev na družinski kmetiji, zlasti ne na takšni, ki se ukvarja z več gospodarskimi dejavnostmi, ki terjajo bolj ali manj samostojno vodenje in upravljanje ter ustrezno delitev dela med člani družine.

V Gasson-Erringtonovi opredelitvi družinske kmetije kot podjetja pa predstavlja novost zagotavljanje kapitala, za kar so odgovorni tako gospodarji kot drugi družinski člani. Avtorja sicer poudarjata, da je družina pomemben vir kapitala, upravljanja in delovnih moči, vendar dodajata, da takrat, ko kapital nadomesti delo kot organizacijski princip kmečkega podjetja, sposobnost družine zagotoviti in upravljati kapital lahko postane pomembnejše od družine kot vira delovnih moči. Po njunem prepričanju (Gasson, Errington, 1993: 19) danes integriteto kmetijskega družinskega podjetja najbolj ogroža naraščajoča odvisnost od zunanjih virov kapitala.

Opredelitev družinske kmetije kot družinskega podjetja, ki ga ponujata Nola Reinhardt in Peggy Barlett (1989), pa opozarja na posebnosti družinske kmetije kot podjetja v primerjavi s kapitalističnimi organizacijskimi oblikami kmetijskih podjetij. Po njunem mnenju "se družinska kmetija in kapitalistična farma razlikujeta predvsem po dveh kriterijih: po ciljih produkcijske enote in po organizaciji delovnega procesa. Kapitalistično ali 'industrijsko' kmetijstvo se smatra kot investicija in produkcijska enota bo v splošnem preživela, če bo ustvarila povprečno normalno stopnjo dobička upoštevajoč tržno vrednost uporabljenih virov. Cilji družinske kmetije pa so bolj kompleksni. Medtem ko je tudi družinska kmetija nedvomno usmerjena v maksimiranje neto dobička, pa v oblikovanju dolgoročnih proizvodnih odločitev lahko upošteva tudi ne-denarne vidike kmetovanja in podeželski življenjski slog. Tudi organizacija proizvodnje je v obeh primerih specifična. Kapitalistično ali industrijsko farmo označuje ločitev lastništva, upravljanja in dela. Dnevno delovanje farme nadzira upravitelj, izvajajo ga najeti delavci, ki dobivajo plačo, ustrezno njihovi kategoriji dela. Lastniki se ne spuščajo v dnevno delo, pač pa umaknejo svoj finančni vložek, če drugje odkrijejo bolj donosno priložnost za investicijo. Na družinski kmetiji ima delovni proces lahko nekaj podobnosti delovnemu procesu na kapitalistični farmi - naprimer delitev dela lahko temelji na starosti in spolu z moškim, poglavarjem gospodinjstva, ki opravlja naloge upravljalca kmetije - vendar je središčnost sorodstvenih odnosov in neposrednega sodelovanja lastnika kmetije pri dnevnih opravilih razlikujoča značilnost družinske kmetije" (Reinhardt, Barlett, 1989: 206-207). Prav "družinske" značilnosti družinskega kmetijskega obrata so celo v trdih pogojih kapitalistične ekonomije zagotovile preživetje majhnim družinskim kmetijam (Bonanno, 1987).

Število in teža posameznih kriterijev za opredelitev družinske kmetije sta za posamezne države oz. za različne socialne prostore lahko sicer različna, vendar se družinske kmetije vsaj v državah Evropske unije ter v tranzicijskih državah srednje in vzhodne Evrope opredeljujejo najmanj s kriteriji družinskega vodenja in upravljanja, dela družinskih članov in prenašanja lastništva iz generacije na generacijo. Zanimarjanje

kriterija zagotavljanja kapitala najbolj oddaljuje opredeljevanje družinske kmetije kot podjetja. To pa je družinska kmetija bila, je in bo, zato je tudi v tranzicijskih državah ta kriterij nujno uvesti v opredeljevanje družinske kmetije. Lastnina sicer predstavlja kapital, ki pa sam po sebi še ne zagotavlja preživetja družinskih članov, še manj pa razvoja kmetije.

Ne glede na število in vrsto kriterijev, ki se upoštevajo v opredeljevanju družinskih kmetij, ali pa prav zaradi njihovega velikega števila in pestrosti ni pričakovati velike stopnje homogenosti družinskih kmetij. Zato ni naključne, da se številni avtorji ukvarjajo z opredeljevanjem različnih skupin družinskih kmetij, pri čemer običajno upoštevajo le en, morda dva kriterija, ki sta v skladu s smerjo njihovega razmišljanja in analize najpomembnejša.

Tipologija kmetij je v ruralno-sociološki literaturi prisotna že dolgo časa. Ko Gasson in Errington (1993: 18, 19) utemeljujeta razliko med družinsko kmetijo kot podjetjem in kmetijo, na kateri dela družina, opozarjata na dejstvo, da kriterij delovnih moči ni več zadovoljiv in ne več bistvenega pomena. Kot način razločevanja med kmetijami, na katerih dela družina, namestno njene odvisnosti od družinskih delovnih moči, izpostavljata kapital (zlasti v obliki kmetijskih strojev). Pri utemeljevanju zmanjševanja pomena dela in večanja vloge kapitala se sklicujeta na Orwina (1930: 84, cit. po Gasson, Errington, 1993: 19), ki je skoraj pred sedemdesetimi leti izpostavil dva osnovna tipa družinskega kmetovanja: skrben in varčen kmet-obdelovalec starega sveta, ki se izčrpava v neskončnem delu na majhni krpi zemlje; in kmet-pionir novega sveta, ki verjetno dela pod enakimi pritiski, vendar se poslužuje vseh mehaničnih naprav, s katerimi lahko poveča obseg svoje dejavnosti. Kot Orwinova (1930) tudi poznejše tipologije kmetij praviloma upoštevajo en, največ dva kriterija.

Po drugi svetovni vojni, v obdobju pospešenega industrijskega razvoja in številnih novih delovnih mest, ki so spodbudila majhne kmete, da so prodali kmetijo in se preselili v veliko mesto - iz kmeta so se prelevili v delavce, ali spodbudila posamezne člane kmečkih družin, da so si ob delu na kmetiji poiskali redno zaposlitev zunaj kmetije, je prišlo do pospešene diferenciacije družinskih kmečkih gospodinjstev. Zaposlitev posameznih članov oziroma pridobivanje (dela) dohodka kmečkih gospodinjstev zunaj družinske kmetije je postala kriterij razlikovanja družinskih kmetij na čiste, mešane in dopolnilne, ali, kot jih je poimenovala OECD, na čiste kmetije, mešane kmetije tipa 1 in mešane kmetije tipa 2 (Krašovec, 1965; Barbič, 1990). Ta tipologija se v različnih inačicah uporablja še danes, hkrati pa se pojavljajo nove.

V skladu s prevladujočimi temami v evropski ruralno-sociološki teoriji in empiričnem raziskovanju je konec 1990-ih let zaslediti več tipologij, ki izhajajo iz vloge žensk na kmetiji in/ali značilnosti družinskih in delovnih odnosov med člani kmečke družine/gospodinjstva. Ti so neposredno povezani z ekonomsko in socialno emancipacijo kmečkih žensk. Ker se je ta uveljavila s precejšnjim časovnim zamikom v primerjavi z emancipacijo žensk drugih družbenih slojev, je tudi pozneje prišlo do spreminjanja družinskih (lastniških, upravljalških, delovnih) odnosov. V nadaljevanju navajamo dva najnovejša primera tipologij, ki temeljita na opredelitvi položaja kmečke ženske/kmetice na kmetiji.

Patricia O'Hara (1998) razlikuje štiri tipe delovnih odnosov na družinski kmetiji glede na to, kako kmečke ženske same opredeljujejo svoj položaj. Po besedah avtorice takšna tipologija vključuje več kritičnih vidikov organizacije dela na družinski kmetiji po spolu upoštevajoč dejanska opravila, ki jih opravljajo ženske; njihovo razumevanje lastnega dela; načine, na katere jih njihove delovne vloge spravljajo v podrejen položaj; in povezanost njihovega dela in položaja z zakonsko pogodbo med zakoncema. Na osnovi poglobljenih razgovorov s 60 kmečkimi ženskami O'Hara identificira 4 tipe delovnih odnosov, ki pa se v realnosti dostikrat prepletajo (O'Hara, 1998: 103-112):

- Delo za družinsko kmetijo. Pomeni, kmetice so vključene v partnerstvo (praviloma, vendar ne izključno z možem) v vrsti opravil in odločitev. Kmetijo pojmujejo kot družinsko podjetje. Občutek vključenosti v kmetijo kot podjetje in kmetovanje kot poklic je pri teh (24) ženskah zelo močan.
- Pomočnica na kmetiji. Ženske (13) iz te skupine/tipa lahko prispevajo enako količino dela kot tiste, ki "delajo za kmetijo", so pa manj vključene v odločanje in imajo slabši dostop do dohodka iz kmetije.
- Ustvarjalka kmečkega doma. Čeprav so ženske (9) iz te skupine na voljo, kadar je njihovo delo na kmetiji potrebno, so usmerjene predvsem v dom. V njihovih družinah je glavni vir dohodka in identitete nekmetijski poklic in ženske iz te skupine o sebi ne razmišljajo kot o kmeticah.
- Kmečka ženska, zaposlena zunaj kmetije. Vse ženske (14) te skupine so odrasčale na kmetiji. Predstavljajo posebno in privilegirano skupino ne samo zaradi "kulturnega kapitala", ki so ga prinesle v zakon, temveč se zaradi njihove vključenosti v spoštovan poklic zunaj kmetije spreminja tako značaj družinskega delovnega procesa kot narava zakonskih odnosov. Z lastnimi dohodki imajo ženske močnejši položaj, da izzovejo moško nadvlado v medsebojnih odnosih.

Kot svoje ugotovitve komentira sama O'Hara (1998: 111, 112), je družinsko kmetovanje moč opredeliti kot krivično do žensk tako po objektivnih kazalnikih kot po feminističnem videnju. Vendar kljub nesporno dokazanim patriarhalnim odnosom med spoloma v organizaciji dela in kapitala, obstajajo tudi dokazani načini, po katerih so ženske uspele zmanjšati krivičnosti patriarhalnosti s tem, da so postale aktivne partnerice na kmetiji kot podjetju ali prek zaposlitve zunaj kmetije.

Kot O'Hara (1998) za Irsko, Merit S. Haugen (1998) ugotavlja, da je bilo norveško kmetijstvo po tradiciji eden od najbolj konservativnih in moško vladajočih sektorjev. Vendar primerjava razlik, ki jo je avtorica opravila med starejšimi in mlajšimi kmeticami, kaže da med obema starostno opredeljenima skupinama kmetič obstajajo razlike v pristopih h kmetovanju. Medtem ko je večina starejših žensk prevzela vodenje kmetije po smrti ali obolenosti moža, je večina kmetič, mlajših od štirideset let, ki vodijo kmetijo, poročenih. Naj omenimo, da so bili podatki, na katerih temelji analiza M. Haugen, zbrani z intervjuji 84 kmetič, ki vodijo kmetijo iz devetih občin Norveške v letih 1987-1989. Haugenova namreč ni preučevala položaja vseh kmečkih žensk, temveč je svojo raziskavo usmerila samo na tiste ženske, ki vodijo kmetijo. Identificirala je tri kategorije

žensk-kmetic, ki ji predstavljajo tri različne načine oblikovanja identitete ženske-kmetice (Haugen, 1998: 141-150):

- Tradicionalne ženske-kmetice. Nobena od njih ni načrtovala, da si bo izbrala kmetovanje kot poklic. Večina vdov je prevzela vodenje kmetije po smrti moža. Znanje o tem, kako voditi kmetijo, so si pridobile v mnogih letih praktičnega dela na kmetiji. Ko so prevzele vodenje kmetije, se njihova delovna vloga ni dramatično spremenila. Kadar je potrebno, najamejo delovne moči ali pa jim priskočijo na pomoč otroci ali drugi sorodniki. V to skupino Hauganova uvršča tudi starejše neporočene kmetice, ki so to postale zaradi občutka obveznosti do staršev in do kmetije. V to skupino pa sodijo tudi tiste poročene kmetice, katerih možje so zaposleni zunaj kmetije. V večini teh primerov gre za majhne kmetije, na katerih zaposleni možje pomagajo ženskam predvsem pri mehanskih opravilih na kmetiji. Nobena od žensk iz te skupine ne izpostavlja spolne strukture s poudarjanjem potrebe po bistvenih spremembah v pričakovanju obeh spolov. V svojem delu bolj reproducirajo kot spreminjajo odnose med spoloma na kmetiji. Kot "normo" vidijo moške-kmete, sebe pa smatrajo bolj kot "izjemo".
- Ženske-upravljalke kmetije so odgovorne za delovanje kmetije, toda njihov osnovni poklic je zunaj nje (medicinske sestre, tajnice, učiteljice). Tipična ženska -upravljalca kmetije je samska, ločena, vdova ali neporočena, v štiridesetih letih starosti, dobro izobražena in smatra zaposlitev zunaj kmetije kot svoje osnovno delo. Vodi povprečno veliko kmetijo, na kateri prideluje predvsem zrnje. Upravlja kmetijo, vendar ne sodeluje redno (vsak dan) pri kmetijskih opravilih. Nekatere kmetice te skupine so obdržale kmetijo zato, da bodo otrokom, ko bodo odrasli, omogočile kmetovanje kot izbiro. Se ne opredeljujejo kot kmetice in so samozavestne kot upravljalke kmetije. Kot slednje izzivajo obstoječe strukture s tem, da so kot ženske izbrale upravljanje kmetije kot dodatek redni zaposlitvi. Odklanjajo, da bi postale kmetice zaradi okoliščin zunaj njihovega nadzora. Delovno se identificirajo z ne-kmetijskim poklicem, vendar so hkrati poklicno zainteresirane upravljati kmetijo. V prihodnosti bi to lahko bila ena od opcij, ki bi jih izbrale mlade ženske s formalno pravico pre-vzeti kmetijo.
- Poklicne ženske-kmetice. Gre v večini primerov za ženske pod 40. letom starosti, ki so imele številne opcije v izboru poklicne usmeritve. Kmetovanje so si izbrale kot poklic, čeprav so njihovem izboru botrovali tudi drugi dejavniki (ohraniti kmetijo v družinski lasti, lojalnost do staršev). Tipična poklicna kmetica je podedovala kmetijo in ima kmetijsko izobrazbo. Je poročena, mož je zaposlen zunaj kmetije in ne sodeluje redno pri delu na kmetiji. Poklicna kmetica je članica kmečkega sindikata, obvladuje delo s kmetijskimi stroji in mehansko delo. Večina ima (še predšolske) otroke. Poklicne kmetice postavljajo visoke zahteve do svoje vloge kot kmetice. Prizadevajo si pokazati, da so sposobne za delo, ki ga opravljajo, čeprav mnoge niso prepričane, da so v svoji vlogi enako dobre kot moški-kmetje. Ker imajo (majhne) otroke, opozarjajo na konfliktnost med vlogo poklicne kmetice in matere, čeprav imajo v večini primerov urejeno varstvo. Poklicne kmetice so skeptične v

izzivanju spolno-utrjenega sistema s tem, da opravljajo "moška dela" na kmetiji, posebej še z upravljanjem kmetijskih strojev. Lomijo spolne ovire s tem, da so aktivne na vseh področjih, vezanih na kmetijstvo. Nobena od kmetic te skupine ne toži, da je kmečko delo pretežno za ženske ali da so ženske manj sposobne voditi kmetijo. Njihov glavni problem pa se zdijo predsodki in pričakovanja o tem, kaj je "primerno" za ženske. Poklicne ženske-kmetice predstavljajo novo družbeno realnost, si vzamejo prosti čas ter imajo moderen in prijeten življenjski slog.

Obe predstavljeni tipologiji sta bolj specifični kot slovenska tipologija kmečkih družin, ker se omejujeta zgolj na položaj kmetice v kmečkem družinskem gospodinjstvu in na kmetiji. Razlikujeta med tipi/skupinami kmetij glede na delitev vlog med spoloma (O'Hara, 1998), ali se omejujeta (Haugen, 1998) celo samo na razlikovanje med kmeticami glede na to, kako so postale upravljalkke kmečkega gospodarstva in kako to svojo vlogo same opredeljujejo.

Za slovensko tipologijo kmečkih družin je relevantna predvsem tipologija O'Hare, ker upošteva vse kmečke ženske in identificira tipe vlog, ki jih po lastnem zaznavanju imajo kmečke ženske v gospodinjstvu in na kmetiji. Haugenina kategorizacija žensk, ki vodijo kmetijo, pa opozarja na nujnost preučitve tipov kmetij, ki jih vodijo ženske, kot opcij, ki so se med kmeticami že uveljavile in bi jih bilo nujno preučiti tudi v Sloveniji ter jih "ponuditi" predvsem mladim kmečkim ženskam.

7. Tranzicija kot (neizrabljena) priložnost za kmečke ženske in kmečko družino v Sloveniji

Na spreminjanje položaja slovenske kmetice v družini in na kmetiji vplivajo tako kot na vse kmečke ženske številna globalna dogajanja, od globalizacije gospodarstva do že uveljavljenih feminističnih gibanj. Nekatere kmetice in kmečke družine prej, druge pa pozneje izrabijo priložnosti za ekonomsko in socialno osamosvajanje, za demokratizacijo odnosov znotraj družine in lokalne podeželske skupnosti. Predvsem pa imajo tako kmečke ženske kot kmečke družine na voljo več opcij delovanja in razvoja, med katerimi izberejo najbolj ustrezno.

Slovenija je z osamosvojitvijo ter prehodom v politično demokracijo in tržno gospodarstvo teoretično ponudila tudi kmečki ženski, kmečki družini in družinskemu kmetovanju nove gospodarske in družbene razvojne možnosti, ki pa v praksi (še) niso zaživele. Naj kot primer neizrabljenih priložnosti omenim nacionalni načrt ukrepov in aktivnosti za vključitev podeželskih/ kmečkih žensk v razvoj. Načrt, njegova operacionalizacija in udejanjanje temelji na Programu delovanja, ki ga je sprejela Četrta svetovna konferenca v Pekingu. V pomoč nacionalnim dejavnostim za izvajanje Programa delovanja je FAO-Regionalni urad za Evropo (so)organiziral tri delavnice (v Budimpešti, Madžarska, 4.-6.5.1995; v Wageningnu, Holandija, 18.-20.1.1996; na Brdu, Slovenija, 23.-25.10.1997) na temo priprave nacionalnih načrtov ukrepov in aktivnosti za vključevanje podeželskih žensk v razvoj. Študija za Slovenijo (Verbole, Mele-Petrič,

1997) je bila skupaj s študijo za Madžarsko opredeljena kot najboljša strokovna podlaga za izdelavo ustreznega nacionalnega akcijskega načrta. Pobudo za izvedbo ustreznega projekta je prevzelo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Služba za mednarodne in evropske zadeve, ki je organizirala dva sestanka (konec leta 1998, spomladi leta 1999) z namenom oblikovanja projektnega sveta in imenovanja ustreznih strokovnih skupine, ki bi projekt izdelala. Doslej se ni zgodilo nič!

Omenjeni primer sicer ne dovoljuje posploševanja o vzrokih za težave pri prehodu od splošne ravni na opredelitev konkretnih akcijskih programov in njihovega udejanjanja, je pa tipičen označevalec vsaj slovenske tranzicije. Slovenija se namreč v desetletju samostojnosti še ni "osvobodila" dejanskih, pa tudi nekaj namišljenih bremen preteklosti. Svoje razvojne vizije na področju kmetijstva in podeželja ter vizije o prihodnosti kmečkega prebivalstva opredeljuje predvsem na deklarativni in le v manjši meri tudi na akcijski ravni, predvsem pa se politika v svojih odločitvah premalo, če sploh, opira na ustrezne strokovne in raziskovalne podlage.

Strategijo za spodbujanje enakopravnosti in za uveljavljanje slovenskih kmečkih žensk v družini in na kmetiji na eni strani ter v javnem življenju na drugi strani je nujno graditi na ustrezni paradigmi razvoja slovenske družbe. Ali je to Blairova tretja pot, ki po Lukšiču predstavlja nekakšno srednjo pot med neoliberalizmom in staro socialno demokracijo (Lukšič, 2000: 12) in je hkrati "napoved iskanja novega, afirmacija politike kot zavestnega eksperimenta z robnimi pogoji, ki jih predstavljajo civilizacijske vrednote, nadgrajene z vrednotami socialne demokracije" (Lukšič, 2000: 17, 18), ali kakšna druga razvojna paradigma, je zadeva nacionalnega konsenza. Če bo ta temeljil na strokovnih argumentih in državljanom/državljkam prijazni viziji razvoja, bo nedvomno spodbudil izstop kmečkih/podeželskih žensk iz gospodarske in politične anonimnosti, s katero se sedaj bolj ali manj uspešno spopadajo prodorne in emancipirane posameznice. Res gre za neizrabljene priložnosti, za katere bo nekdo moral prevzeti odgovornost.

OPOMBE

1. Metoda voditeljev je iteracijska metoda, ki začne z dano množico predstavnikov enot - voditeljev, priredi enote najbližjim voditeljem, poišče centroide (težišča) tako dobljenih skupin, nove voditelje, zopet priredi enote najbližjim voditeljem itd. Postopek se konča, ko se nova množica voditeljev ne razlikuje od množice voditeljev, dobljene korak pred njo (Ferligoj, 1983:107). Gre za metodo, ki sta jo izdelala Hartigan (1975) in Diday (1980), uporabljen računalniški program CLUSE pa Batagelj (1982).

Prednost metode voditeljev pred drugimi iteracijskimi metodami (faktorska analiza) je v tem, da hkrati identificira lastnosti in njihove nosilce. Upoštewane lastnosti so opredeljene z izbranimi indikatorji, njihovi nosilci pa so posamezne družine/gospodinjstva. Družine/gospodinjstva z enakimi/podobnimi lastnostmi se po tej metodi združujejo v skupine/tipe. Računalniško obdelavo podatkov z metodo voditeljev so opravili sodelavci metodološke skupine na FDV.

2. Najpomembnejši rezultati kanonične diskriminantne statistične metode so naslednji:
 - Diskriminantna funkcija. To je linearna kombinacija spremenljivk, ki najmočneje opredeli razlike med skupinami. Uteži spremenljivk na diskriminantni funkciji so regresijski

- koeficienti, ki pokažejo, katere spremenljivke največ prispevajo k diskriminantni funkciji.
- Kanonični korelacijski koeficienti merijo povezavo med skupinami in diskriminantno funkcijo.
- Skupinski centroidi so izvedene točke. Njihove koordinate so določene z aritmetičnimi sredinami vseh spremenljivk. Čim višja je njihova vrednost, tem večje so razlike med skupinami.

LITERATURA

- Almas, R., 1999. *Rural Development - a Norwegian perspective*. Trondheim, Centre for Rural Research.
- Almas, R. and Marit, H., 1991. Norwegian Gender Roles in Transition: the Masculinization Hypothesis in the Past and in the Future. *Journal of Rural Studies*, 7.
- Azmon, Y. and Dafna N. I. (ur.), 1993. *Women in Israel*. Transition Publishers.
- Barbič, A., 1983. The Farmers-Workers in Yugoslavia: A Bridge Between the City and the Country. *Sociologia Ruralis*. Assen, 1, 76-84.
- Barbič, A., 1989. Možnosti mladih kmetov, da si ustvarijo družino. *Sodobno kmetijstvo*. Ljubljana, letnik 22, 3, str. 113-118.
- Barbič, A., 1990. *Kmetov vsakdan*. Položaj in prihodnost družinskih kmetij na Slovenskem. Ljubljana, CZ.
- Barbič, A., 1992. (Self)Reproduction of Farm Families in Slovenia: Why Girls don't Want to Marry Farmers. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani*. Ljubljana, 59.
- Barbič, A., 1993a. (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo*. Ljubljana, letnik 26, 5, str. 209-217; 6, str. 258-266.
- Barbič, A., 1993b. *Kmečka družina - socialna sestavina družinske kmetije*. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Družba za razvoj podeželja, d.o.o. (raziskovalno poročilo).
- Barbič, A., 1991. "Ruralno sociološka označitev kmetijstva in podeželja", v: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja*, Novo mesto, Dolenjska založba, str. 15-45.
- Barbič, A., Kulovec, M., 1995. *The Development and Promotion of Tourism on Farms in Slovenia*. Joint ECA-ECE Symposium on Rural Tourism. April 2-9, Galilee, Israel.
- Batagelj, V., 1982. *Priročnik za program CLUSE*. Ljubljana, FSPN.
- Blanc, M. and Perrier-Cornet, Ph., 1993. Farm transfer and farm entry in the European Community. *Sociologia Ruralis*. Vol. XXXII, 3-4.
- Blekesaune, A., 1997. *Family farming in Norway. An analysis of structural changes within farm households between 1975 and 1990*. Trondheim, University of Trondheim, Centre for Rural Research.
- Bonanno, A., 1987. *Small Farms: Persistence with Legitimations*. Westview Press.
- Cigale, M., Turk, M., Trbižan Vidmar, Ž., Železnik, N., 1992. *Ženske v Sloveniji. Ko odgrneš 7 tančic*. Zbornik. Ljubljana, Društvo Inicijativa.
- Cvjetičanin, V., 1988. Motivacije mješovitih domačinstava i njihovih alternativno zaposlenih članova. *Sociologija sela*. Zagreb. 99-100.
- Cvjetičanin, V., Defilippis, J., Dilić, E., Hodžić, A., Puljiz, V., Štambuk, M., 1980. *Mješovita domačinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji*. Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Črnič, M., 1988. Procesi spreminjanja družine od 15. do 19. stoletja. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, letnik 42, št. 4, str. 543-554.
- Črnič Istenič, M., 1998. "Prelomi in kontinuitete v zgodovini družine", v: Sieder, R., *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana, Studia Humanitatis.

- Černič Istenič, M., 2000. *Differences in the quality of life of women regarding their source of income - agriculture vis-a-vis non-agriculture*. Research Reports. Ljubljana, Biotechnical Faculty, University of Ljubljana - Agriculture, str. 7-17.
- Diday, E. et al., 1980. *Optimisation en classification automatique*. INRA, Le Chesmayn.
- Djurfeldt, G., 1999. *From CAP to CAR? New directions in European rural policy*. <http://www.soc.lu.se/esrs>.
- FAO - European Commission for Agriculture, 1983. *Technical Consultation on Women and Pluriactivity*. Ljubljana, Yugoslavia, 13 - 17 June.
- FAO - Regional office for Europe, 1997. *Report of the Subregional workshop in the preparation and implementation of the national action plan for the integration of rural women in development*. Ljubljana, Slovenia, 23 - 25 October.
- FAO - European Commission on Agriculture, 1998. *Working Party on Women and the Family in Rural Development*. 9th session. Yerevan, Armenia, 30 September - 3 October.
- Ferligoj, A., 1983. *Razvrščanje v skupine - izbrane teme*. Ljubljana, FSPN, 132 str.
- First-Dilić, R., 1981. *Seoska porodica danas*. Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Flandrin, J-L., 1986. *Družina: Sorodstvo, družina, spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Galeski, B., 1972. *Basic concepts of rural sociology*. Manchester University Press.
- Gasson, R., 1986. *Farm Families with Other Gainful Activities*. Wye College, University of London.
- Gasson, R., 1988. *The economics of part-time farming*. New York, John Wiley & Sons, Inc.
- Gasson, R. and Errington, A., 1993. *The farm family business*. Cab International.
- Gillette, J-M., 1924. *Rural sociology*. Macmillan Co.
- Goodman, D., Redclift, M., 1991. *Refashioning Nature. Food, Ecology & Culture*. Routledge.
- Haugen, M. S., 1998. *Women farmers in Norway*. Trondheim, University of Trondheim, Centre for Rural Research.
- Harrison, A. with Tranter, R. B., 1989. *The Changing Financial Structure of Farming*. University of Reading, Centre for Agricultural Strategy.
- Hartigan, J. A., 1975. *Cluster Algorithms*. New York, Wiley.
- Ibbery, B. and Stigl, B., 1991. *The Uptake of the Diversification Grant Scheme in England*. Geography 76.
- Jogan, M., 1986. *Ženska, cerkev in družina*. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Jogan, M., 1990. *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Klecka, W., 1980. *Discriminant Analysis*. Sage Publications. Beverly Hills, London (cit. po: Černič Istenič, M., 1999. *Differences in the quality of life of women regarding their source of income - agriculture vis-a-vis non-agriculture*. Conference on Gender and Rural Transformation in Europe: Past, Present and Future Prospects. 14-17 October, 1999, Wageningen, The Netherlands).
- Kostić, C., 1975. *Sociologija sela*. Beograd, ŠIP "Srbija".
- Kovačič, M., 1986. *Razvojna sposobnost kmetij - poskus tipologije*. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, 47.
- Kovačič, M., 1996. *Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981-1991*. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Krašovec, S., 1965. K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. *Ekonomski zbornik*. Ljubljana, 7, 3-60.
- Krašovec, S., 1974. K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. *Ekonomski revija*. Ljubljana, 2/3, 143-157.

- Krašovec, S. (ur.), 1982. *Part-Time Farmers and their Adjustment to Pluriactivity*. Ljubljana, SAZU, zvezek 1 in 2.
- Leinert Novosel, S., 1990. *Žene - politička manjina*. Zagreb, NIRO "Radničke novine".
- Lukšič, I., 2000. "Med politično strategijo in medijskim prijemom", v: Lukšič, I. (ur.), *Nova socialdemokracija*. Opredelitve in kontroverze tretje poti. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Mendras, H., 1976. *Socit paysannes*. Paris, Armand Colin.
- Mernagh, M. and Commins, P., 1997. *In From the Margins*. Social Inclusion and Rural Development in the Europe of the New Millenium: Some Lessons from Poverty 3. Dublin, Research and Development unit SICODA.
- Mlinar, Z. (1979). "Prostorsko združevanje", v: Jambreč, P. (ur.), *Uvod v sociologijo*. Druga knjiga. Ljubljana, DDN Univerzum, 38-67.
- Morgan, M., Blunden, G., and Greenwood, J., 1993. The Role of Family Farming in Agrarian Change. *Progress in Human Geography* 17.
- O'Hara, P., 1998. *Partners in Production? Women, Farm and Family in Ireland*. Berghahn Books, New York, Oxford.
- Orwin, C. S., 1930. *The Future of Farming*. Oxford, Clarendon Press (cit. po: Gasson, R. and Errington, A., 1993. *The Farm Family Business*. CAB International).
- Petrin, T., 1995. *Rural tourism development strategy – a tool for achieving the maximum possible impact of tourism on the revitalization of rural areas*. Joint ECA-ECE Symposium on Rural Tourism. April 2-9, Galulee, Israel.
- Potter, C. and Lobley, M., 1992. Ageing and succession on family farms: The impact of decision-making and land use. *Sociologia Ruralis*. Vol. XXXII, 2-3.
- Puljiz, V., 1977. *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb, Institut za društveno istraživanje.
- Reinhardt, N. and Bartlett, P., 1989. The persistance of family Farms in United States Agriculture. *Sociologia Ruralis*. Vol. XXIV, No. 3/4, str. 203-225.
- Rus, A., Rupena-Osolnik, M., 1991. 'Vloga žensk v razvoju vasi in podeželja', v: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo mesto, Dolenjska založba.
- Shanin, T. (ed.), 1988. *Peasants and peasant societies*. Penguin Books in association with Basic Blackwell Ltd.
- Sieder, R., 1998. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana. Studia humanitatis, ZRC.
- Sociologia Ruralis*, 1988. Farm Women in Europe. (Tematska številka). Vol. 28, št. 4.
- Sociologia Ruralis*, 1998. The Empowerment of Farn Women. (Tematska številka). Vol. 38, št. 3.
- Symes, D., 1991. Changing Gender Roles in Productionist and Post-Productionist Capitalist Agriculture. *Journal of Rural Studies*, 7.
- Udovč, A., 1997. "Kmetija" - celovit sistem za podporo odločanja na kmetijskih gospodarstvih. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Van der Plas, L., Fonte, M. (eds.), 1994. *Rural Gender Studies in Europe*. Assen, Van Gorcum, The Netherlands.
- Vartdal, B., Almas, R., Blekesanne, A., 1997. *Household structure in rural Norway 1970-1990*. Centre for Rural Research, Trondheim, Norway.
- Verbole, A., 1995. 'Tourism Development in the European Countryside. Costs and Benefits', v: Barbič, A., Wastl-Walter, D. (eds.), *Sustainable Development of Rural Areas: From Global Problems to Local Solutions*. Klagenfurt, Klagenfurter Geographische Schriften, Heft 13.
- Verbole, A. in Mele-Petrič, M., 1997. *National Action Plans for the Integration of Rural Women in Development. Case Studies in Hungary and Slovenia*. FAO, Regional Office of Europe.
- Whatmore, S., 1991. *Farming Women: Gender Work and Family Enterprise*. London, McMillan.
- Whatmore, S., Marsden, T., Lowe, Ph., 1994a. *Gender and Rurality*. London, David Fulton.
- Whatmore, S., Marsden, T., Lowe, Ph., 1994b. *Feminist Perspective in Rural Studies*. London, David Fulton.